

Dronken naar snelheid

Vliegend als een gek om na te denken, dronken van snelheid of een middel om wandelaars te storen – Couperus verbeeldt de fiets in zijn werk in elk geval als dynamisch. Zijn deze connotaties typerend voor de schrijver, of zet hij vooral een algemeen tijdsbeeld neer zoals dat ook in ‘fanblaadje’ *De Kampioen* naar voren komt?

Door Ruth Koops van 't Jagt

Hoewel de fiets tegenwoordig net zo onlosmakelijk met Nederland is verbonden als tulpen, een boterham met kaas, windmolens en Rembrandt en Vincent van Gogh – ruim 83% van de Nederlandse bevolking bezit ten minste één fiets' – was het rijwiel in die tijd een nieuw en onbekend verschijnsel. Rond 1870 werden de eerste fietsen, die toen nog velocipèden werden genoemd, vanuit Frankrijk en Engeland naar Nederland geïmporteerd.² Die eerste fietsen werden met een mengeling van nieuwsgierigheid en verbazing bekeken.

Tussen 1899 en 1903, zo blijkt uit belastinggegevens, vermeerde het aantal fietsen in Nederland tot 187.839.³ De fiets wordt van 'raar werktuig' steeds meer een vervoermiddel voor iedereen. Of zoals J.C. Burkens in 1903 terugblikkend vaststelt: 'Het rijwiel heeft onder zijn vroegere vijanden vrienden gemaakt.'⁴

Een nieuw vervoermiddel dat opzien baart en in hoog tempo 'vrienden maakt'. De verwachting onder de lezers van *De Kampioen* is dat de schrijvers van die tijd daar toch zeker geïnspireerd door moeten raken. Diezelfde verwachting vormde het uitgangspunt voor dit artikel. Een dergelijk nieuw vervoermiddel, waarmee je je door eigen krachtsinspanning met aanzienlijke snelheid kunt verplaatsen, zal schrijvers toch zeker inspireren en zo zijn bandafdrucken achterlaten in de literatuur, zo is het vermoeden. Maar de literaire bronnen aan het eind van de negentiende eeuw zijn spaarzaam als het gaat om de verbeelding van de fiets. Louis Couperus is slechts een van de weinige schrijvers die aan de fiets refereert. Naast hem zijn dit Gerrit van de

Isaac Weissenbruch,
Man met een hoge
hoed op een fiets,
ca. 1869. Foto:
Rijksmuseum, RP-P-
OB-30.689,
publiek domein.

HET RIJWIEL „NUTTIG”

N° 183

Met het rijwiel „Nuttig”
kan een verwond kind
spoedig naar school gaan.

De geneesheer zal er zijne zieken
meêr bezoeken.

De krantenjongen zal zijn
couranten verkoopen.

De bakker zal zijn broodjes warm
bij de klanten brengen.

Dikke menschen zullen magerder worden.

Wandelingen zullen gemakkelijker en
prettiger zijn.

De postbode zal veel tijd uitwinnen.

De veldwachter zal de dieven achterhalen.

Zwakke menschen zullen weer sterk worden.

Dat is de reden waarom het rijwiel „Nuttig” door alle volken der wereld wordt genomen.

Linde (de Schoolmeester), Gerard van Eckeren, Herman Gorter en Marcellus Emants. In *De Kampioen*, daarentegen, staat de fiets fier centraal en roept deze enorm veel reacties en representaties op, die niet zelden gretig gebruik maken van sterk literair gekleurde beschrijvingen die tot de verbeelding spreken. Maar hoe zit dat met de literaire bronnen waarin de fiets wel een plaats inneemt? Is er in deze negentiende-eeuwse romans en poëzie sprake van literaire representaties van de fiets?

*Uitgeverij Gordinne,
Het rijwiel 'nuttig',
1894-1959. Foto:
Rijksmuseum, RP-P-
OB-203.646, publiek
domein.*

Om deze vragen te beantwoorden, vergelijk ik de beschrijvingen van de fiets in het werk van Couperus met een niet-literaire bron: *De Kampioen*. *De Kampioen*, eerst nog bekend onder de naam *Maandblad van de Nederlandsche Velocipedistenbond*, is het bondsorgaan van de ANWB en bestaat sinds 1883. In het blad verschenen vanaf het allereerste begin diverse publicaties en ingezonden stukken over de fiets en het fietsen, waar diverse maatschappelijke thema's doorheen schijnen. Voor de selectie van de literaire bronnen is op een aantal manieren nagegaan in welke romans en gedichten de fiets voorkomt. De twee werken die in dit artikel aan de orde komen zijn *Langs lijnen van geleidelijkheid* en *De boeken der kleine zielen*. Voor zover bekend zijn dit de literaire werken van Couperus waar de fiets een rol in speelt. Bij het bespreken van deze bronnen wordt een cultuurhistorische benadering gebruikt, waarbij de verbeelding van de fiets en het fietsen tegen de maatschappelijke achtergronden van die tijd wordt geplaatst.

***De Kampioen*, orgaan van het Algemeen Nederlandsch Wielrijders-Bond**

Op 1 juli 1883 werd op de Maliebaan in Utrecht De Nederlandsche Vélocipèdisten-Bond opgericht, waarvan het hoofddoel zou zijn: 'Het vélocipède-rijden in Nederland op alle mogelijke wijze te bevorderen en te gerieven [...]'.⁵ De eerste 196 leden ontvingen vanaf 1 april 1884 *Het Maandblad*, waar nieuws en mededelingen van de vereniging, maar ook de eerste fietsadvertenties in zijn opgenomen. In 1885 stelde de nieuwe voorzitter, Edo J. Bergsma, op advies van de Amsterdamse hoogleraar Alberdingk Thijm, voor, om de naam van de vereniging te veranderen in het Algemeen Nederlandsch Wielrijders-Bond.⁶

Vanaf juni 1885, toen het vijftiende nummer verscheen, ging *Het Maandblad* verder onder de naam *De Kampioen*. De redactie lichtte haar keuze toe: 'Kampioen [...] is een goed vaderlandsch woord; het beteekent voorvechter, verdediger, held.'⁷ Vanaf 1891 verscheen het tijdschrift zelfs wekelijks. Al vanaf het allereerste begin kwam in de mededelingen, nieuwsberichten, ingezonden brieven en in de andere inhoud de fiets op diverse manieren, gekoppeld aan allerlei thema's, aan bod. Daarbij werden aan de fiets en het fietsen verschillende connotaties verbonden.

De fiets als vervoermiddel

Zowel in het werk van Couperus als in *De Kampioen* wordt de fiets keer op keer verbonden met snelheid. Met de komst van de fiets was het ineens mogelijk om

met behulp van eigen spierkracht een indrukwekkende snelheid te bereiken. Om van A naar B te komen had men plots genoeg aan het stalen ros. Het tempo dat men al fietsende kon bereiken inspireerde tot verbeeldingen van het fietsen waarin vergelijkingen werden gemaakt met vogels en vliegen. Zo lezen we in *De Kampioen*:

Uw rijwiel staat gepoetst en gesmeerd gereed om u vogelvlug te brengen werwaarts ge wilt. En daar snelt ge heen, met ongetoomde vaart! (...) Met volle teugel zwelgt ge de nog onbezwanterde lucht in! Ge kendet voorheen het gevoel niet dat u doortintelt, nu ge daarheen ijlt, de lucht zo snel verplaatsend dat uw rijwiel fluit.⁸

In *De boeken der kleine zielen* wordt ook veel gefietst, vooral door Henri van der Welcke. Hij houdt van de vaart van het fietsen en de afstanden die je ermee kunt afleggen: 'De snelle beweging was hem lief, en hij fietste maar door, fietste maar door langs de eenzame, kilwinderige buitenwegen, zonder doel, alleen maar trappelende om snelheid en verte.'⁹

Maar ook zijn zoon Addy weet het fietsen te waarderen, om dezelfde redenen als zijn vader: 'Addy, met zijn verbaasden, helderen oogenlach, vond het aardig in haar en liep met haar – hoewel hij al geen wandelaar was, liever fietste, dronken naar snelheid...'¹⁰ Maar die snelheid had een keerzijde: fietsen is, onder meer door het tempo dat behaald kan worden, mogelijk ontzettend gevaarlijk, zo blijkt uit de bijdragen in *De Kampioen*. Regelmatig werd melding gemaakt van ongelukken door aanrijdingen tussen fietser en voetganger, of tussen fietsers onderling. In het Vondelpark werd wielrijders zelfs vanaf 15 april 1892 de toegang ontzegd:

Wegens de vele klachten over het wielrijden in het Vondelpark, waarbij vrouwen en kinderen overhoop gereden en soms deerlijk bezeerd worden, over het met grote snelheid rijden, over het moedwillig schrik aanjagen aan paarden, heeft het bestuur van het Vondelpark moeten besluiten in de ook door wandelaars druk bezochte gedeelten, waar de wegen ene geringere breedte hebben dan in de later aangelegde gedeelten, de toegang en het rijden aan wielrijders te ontzeggen.¹¹

De fiets vanuit moreel oogpunt

Zowel in de romans van Couperus als in *De Kampioen* wordt ondanks het gevaar meerdere malen getuigd van de heilzame werking die het fietsen heeft, niet alleen op het lichaam, maar ook op de geest. Na een fietstochtje was men volgens een schrijver in *De Kampioen* 'de oude weer, vol levenslust, vol plezier en trek in uw werk', sterker nog: 'Gij zijt genezen! Genezen door het rijwiel, dat op onmerkbare wijze zijn heilzame geneeswijze op u heeft toegepast.'¹² In *De boeken der kleine zielen*

komt daar nog bij dat het fietsen vader en zoon Van der Welcke dichter bij elkaar lijkt te brengen. De twee zijn niet alleen vader en zoon, maar ook vrienden, mede door het fietsen.

Maar de fietsen werden te voorschijn gehaald en als twee kameraden ‘spurten’ zij weg, Van der Welcke eensklaps verjeugdigd, verhelderd, beiden, vader en zoon, niet groot, maar goed gebouwd, stevig en toch fijn, hunne beider gezichten onder de gelijke petten treffend gelijkende op elkaâr in die wat breedten snit: de kleine neus, de mooie mond, de vierkante kin, het haar kort van kroes, en de oogen, blij blauw, voor zich spiedende uit over de wegen der Boschjes, die zij, wielerende, verslonden; en zij waren als twee broërs, zij praatten als twee vrienden, en, zooals Constance dien middag, ontspande Van der Welcke des avonds zich, zich voelende, o, zoo jong en gelukkig om zijn zoon-vriend.¹³

Het fietsen ‘verjongt’ vader Van der Welcke, en brengt hem zo dicht bij zijn zoon. Maar het fietsen heeft op nog een manier een zuiverende werking op de geest. Als vader Van der Welcke op zijn stalen ros stapt, kan hij nadenken, zo vertrouwt hij Addy toe.

Addy, hernam hij... Ik heb van daag heel veel gefietst.

– Ja, vadertje.

– Ik denk het best, als ik fiets – als een dolle.

– Ja, vadertje, dat weet ik.

– Als ik over den weg vlieg, als een gek, dan alleen kan ik denken. Anders nooit.

– Ja.

– En ik heb wel gedacht, van daag, Addy. Ik denk anders nooit over iets. Het heeft me van daag vermoeid, nog meer dan het fietsen zelf. Ik ben er heel moê van.¹⁴

Maar het fietsen brengt Van der Welcke lang niet altijd de ‘bezwijmeling van snelheid en verte’ die hij zoekt om zijn verdriet te doven of om zijn wanhoop, zijn ‘dolheid’ eruit te fietsen: ‘Pas heel laat kwam hij thuis; moê, bestoft en hij was in een onverdragelijk humeur, alsof al zijn vaart en verte en snelheid hem niet anders hadden ingegeven dan een slechte dronkenschap, en niet de weldadige bezwijmeling, die hij ervan verwacht had.’¹⁵ Het fietsen had niet de troost gebracht die hij ervan verwachtte. Helemaal alleen fietsen, zonder het kameraadschappelijke gezelschap van Addy of Guy, brengt lang niet zoveel voldoening met zich mee. Als Van der Welcke weer eens alleen op het stalen ros moet stappen, verlangt hij zelfs naar een automobiël!

Hij slingerde zich ruw, nog vlug en nog lenig, op zijn fiets en een oogenblik had hij wel het genot van het mooie, schitterende wiel, dat nu gleed langs de zomerlanen, maar ook heel spoedig dacht hij somber: – Een automobiel... die had ik gaarne gehad... Om die beroerde jongens koop ik er geen; het leven is al duur genoeg... (...) Neen, het fietsen-alleen troostte hem niet; zijn mooie, nickelglinsterend wiel gleed loom langs de zomerlanen, en plotseling keerde hij om. - Ik heb er genoeg van... zoo alleen, zonder iemand en iets...¹⁶

Hoewel vooral de heilzame werking van het fietsen op de geest in *De boeken der kleine zielen* wordt benoemd, komen ook de positieve effecten op de lichamelijke gezondheid terloops ter sprake. Dat gebeurt bijvoorbeeld als Van der Welcke de bleke Gerdy probeert over te halen samen te gaan fietsen. Hij stelt dat het juist goed is om te bewegen als je hoofdpijn hebt, hopend dat hij zo in gezelschap van Gerdy kan fietsen en niet alleen op pad hoeft te gaan. Maar het fietsen wordt in *De boeken der kleine zielen* toch vooral verbonden aan kameraadschap tussen vader en zoon, en aan de troostende vriendschap die een stalen ros kan bieden.

In een andere roman van Couperus, *Langs lijnen van geleidelijkheid*, staat de lichamelijke gezondheid en kracht die met fietsen wordt geassocieerd meer centraal. Cornélie ontmoet de broer van Urania Hope, Bob. Deze Amerikaan, die in het boek wordt beschreven als een typische fietser, een toonbeeld van energie en kracht.

Een jonge man rees op en Urania stelde hem Cornélie voor als haar broer. De jonge Hope was een stevige frisse jongen van achttien jaar; hij droeg nog zijn fietspak (...) Hij zat er zo vreemd, zo nieuw, en zo gezond, met zijn fris roze teint, zijn brede borst, zijn sterke handen en stevige kuiten, zijn jeugd van jonge Yankee-boer, die, trots de millioenen van vader Hope, werkte op zijn hoeve, daar ver in de Far West, om zelve fortuin te maken.¹⁷

De jonge Bob is met zijn krachtig, energiek lichaam en zijn gezonde eetlust het tegenovergestelde van de gedistingeerde, verwende prins Gilio. Cornélie neemt dan ook aan dat Gilio afgunstig is op die flinke Amerikaan: 'En hij moest jaloers zijn van Bob, dacht zij: van zijn fris bloed, dat tintelde onder zijn wangen, van zijn brede schouders en zijn brede borst.'¹⁸ Als Gilio dan toch een poging waagt om ook op de fiets te stappen blijkt die poging tevergeefs: 'Daarna wist hij [Gilio, R.K.] met zijn tijd geen raad. Hij was een paar malen gaan fietsen met Bob, maar de jonge Far Wester was hem te energisch, evenals zijn zuster, Urania.'¹⁹

Fietsen zorgt voor energie, een krachtig lichaam, een blakende gezondheid en een gezonde eetlust, maar die energie is niet voor iedereen weggelegd. Je moet namelijk ook al over een bepaalde energie beschikken om te kunnen fietsen. Het verband tussen energie en fietsen is dus tweeledig; een energetische bouw maakt je geschikt

om te fietsen, en van fietsen krijg je vervolgens nog meer energie. Je moet er al wel een geschikt gestel voor hebben; de verveelde Gilio is niet bij machte om het energieke tempo van Bob bij te houden. Ook Cornélie beschouwt zichzelf niet als geschikt om op een rijwiel te stappen, zo blijkt bij een ontmoeting met een fietsende Duco van der Staal:

- U fietst niet? vroeg hij, afspringende.
- Neen...
- Waarom niet?
- Het is een beweging, die niet met mijn type overeenkomt, antwoordde Cornélie boos, dat zij iemand ontmoette, die de eenzaamheid van haar wandeling stoorde.²⁰

Haar kwijnende Byzantijnse gestalte past niet op een fiets, zij heeft er de energie niet voor.

De fiets vanuit genderperspectief

Mogen vrouwen ook fietsen? Die vraag klinkt ons nu wellicht onvoorstelbaar in de oren, toch was deze kwestie aan het eind van de negentiende eeuw aan de orde van de dag. Verschillende overwegingen speelden daarbij een rol, bijvoorbeeld de vraag of het voor een vrouw wel passend was om te fietsen, of de vrouw er wel mooi uitzag op de fiets, en of het wel gezond voor haar was (voor lichaam en geest). Zo lezen we in een ingezonden brief in *De Kampioen* in 1891: 'Wij zijn van mening dat het wielrijden voor dames een beweging is, die minstens zeer 'malgracieux' kan worden genoemd.'²¹

Meer en meer vrouwen bestijgen de fiets, die een symbool wordt voor de emancipatie van de vrouw. Zo valt in 1896 te lezen: 'Het wiel, evenals de schaats, bracht vrijheid in de te veel opgesloten en afgezonderde vrouwenwereld.'²² En een lezeres spreekt in haar betoog voor deelname van vrouwen aan Bondstochten zelfs over 'een ruimere blik en een hogere levensopvatting.'²³

De welgestelde vrouw mag dus op een gegeven moment wel degelijk op de fiets stappen, en brengt zo haar emancipatie een flinke slag verder. In dit licht bezien is de aversie die Couperus' Cornélie uit *Langs lijnen van geleidelijkheid* voor het fietsen voelt interessant. In het begin van de roman positioneert zij zich nog als strijdster voor vrouwelijke onafhankelijkheid, ze schrijft er zelfs een brochure over. Maar de decadente Cornélie raakt meer en meer gewonnen voor het verleden, leert de esthetica van de geschiedenis kennen en belandt uiteindelijk weer in de armen van haar bezitterige voormalige echtgenoot. Cornélie's afwijzing van het fietsen in het begin van de roman is zo een stille onthulling van haar ware, niet-geëmancipeerde karakter, dat uiteindelijk de afloop van het verhaal zal bepalen. Cornélie is nog een

Anoniem, Portret van een onbekende vrouw op een fiets, ca. 1895-ca. 1915. Foto: Rijksmuseum, RP-F-Fz6699, publiek domein.

Couperus en in *De Kampioen* aan de fiets en het fietsen worden verbonden, komen grotendeels overeen. Fietsen is snel en daardoor soms gevaarlijk, maar gezond voor lichaam en geest, en het brengt je dicht bij de pracht en praal van verten die anders onbereikbaar waren gebleven. De werking die de fiets op lichaam en geest heeft, komt in de literatuur daarnaast vooral tot uitdrukking in termen als energie en frisheid. Die connotaties passen wellicht beter bij de modernistische stromingen die in de eerste helft van de twintigste eeuw hun opwachting maken in de literatuur. De fiets kan in dat licht gezien worden als een soort symbool van de moderniteit, als een bevestiging van de Nieuwe Tijd die streeft naar vernieuwing en vooruitgang. De verwachting is dan ook dat de fiets in die jaren meer en meer zijn plek veroverd in de literatuur en daar ook in toenemende mate waardering oogst. 🚲

kind van haar tijd, en daar hoort de fiets niet bij.

Besluit

Het antwoord op de vraag waarom de fiets in de literatuur van het fin de siècle zo weinig aanwezig is, tegen de achtergrond van, wat *De Kampioen*, schetst als een omarmende aanwezigheid in de maatschappij, blijven we u schuldig. Niet iedereen acht zich weliswaar geschikt om op een rijwiel te stappen, blijkt uit *Langs lijnen van geleidelijkheid*. Maar zij die wel op de fiets stappen, profiteren van de rondwettende wielen door een blakende gezondheid en tomeloze energie, door een gevoel van vrijheid, of door de mogelijkheid om de gedachten te ordenen.

De connotaties die in

Noten

1. Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Fietsend achterop'. In: *Index* (2002), nr 7, p.29.
2. Radoslaw Lesisz. *Honderd jaar fietsen in Nederland 1850-1950. Over het begin van de fietscultuur*. Wroclaw, 2004, p.21.
3. www.rijwiel.net/industrn.htm, geraadpleegd op 01-02-2009.
4. Leonard de Vries, *De dolle entree van automobiel en velocipee*. Bussum, 1973, p.143.
5. W.J. Lugard, *Veertig jaar A.N.W.B. Toeristenbond voor Nederland, [1883-1923]*. Uit het archief der Kampioen-redactie. Den Haag, 1923, p.4.
6. Voor een uitgebreidere behandeling van de geschiedenis van de ANWB zie onder meer Jan Bank en Maarten van Buuren, 1900. *Hoogtij van burgerlijke cultuur*. Den Haag, 2000, p.257, en Ewoud Sanders, *Fiets! De geschiedenis van een vulgair jongenswoord*. Den Haag, 1996, p.16-17.
7. Leonard de Vries, *De dolle entree van automobiel en velocipee*. Bussum, 1973, p.9.
8. Idem, p.13.
9. Louis Couperus. *De boeken der kleine zielen, deel I en II. Volledige Werken Louis Couperus* deel 19, p.312
10. Idem, p.451.
11. Leonard de Vries, *De dolle entree van automobiel en velocipee*. Bussum, 1973, p.35.
12. Idem, p.80.
13. Louis Couperus. *De boeken der kleine zielen, deel I en II. Volledige Werken Louis Couperus* deel 19, p.128.
14. Idem, p.494.
15. Idem, p.474.
16. Louis Couperus. *De boeken der kleine zielen, deel III en IV. Volledige Werken Louis Couperus* deel 20, p.449.
17. Louis Couperus. *Langs lijnen van geleidelijkheid. Volledige Werken Louis Couperus* deel 16, p.577.
18. Idem, p.581.
19. Idem, p.592.
20. Idem, p.440.
21. Leonard de Vries, *De dolle entree van automobiel en velocipee*. Bussum, 1973, p.29.
22. Idem, p.69.
23. Idem, p.51.